

SOCIALINĖS ANTROPOLOGIJOS IR ETNOLOGIJOS STUDIJOS

LIETUVOS

17 (26)

2017

ETNOLOGIJA

LITHUANIAN ETHNOLOGY

STUDIES IN SOCIAL ANTHROPOLOGY AND ETHNOLOGY

NEKASDIENIŠKOS KASDIENYBĖS:

VISUOMENĖ, ISTORIJA IR GALIA

Sudarytojos NERINGA KLUMBYTĖ ir KRISTINA ŠLIAVAITĖ

THE EXTRAORDINARY EVERYDAY:

SOCIETY, HISTORY AND POWER

Edited by NERINGA KLUMBYTĖ and KRISTINA ŠLIAVAITĖ

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

LITHUANIAN INSTITUTE OF HISTORY

LI VILNIUS 2017

Lietuvos etnologija: socialinės antropologijos ir etnologijos studijos – mokslinis etnologijos ir socialinės ir kultūrinės antropologijos mokslo žurnalas. Jame spausdinami recenzuojami straipsniai, konferencijų pranešimai, knygų recenzijos ir apžvalgos, kurių temos pirmiausia apima Lietuvą ir Vidurio/Rytų Europą. Žurnalas pristato mokslo aktualijas ir skatina teorines bei metodines diskusijas. Tekstai skelbiami lietuvių arba anglų kalba.

Lithuanian Ethnology: Studies in Social Anthropology and Ethnology – is a peer reviewed journal of ethnology and social and cultural anthropology. It publishes articles, conference presentations, book reviews and review articles, which may be in Lithuanian or English, primarily focused on Lithuania, Central and Eastern Europe. The journal represents current debates and engages in methodological discussions.

REDAKCIŅĖ KOLEGIJA / EDITORIAL BOARD

Vytis Čiubrinskas (vyriausiasis redaktorius / Editor-in-Chief)

Vytauto Didžiojo universitetas / Vytautas Magnus University, Kaunas, Lithuania

Auksuolė Čepaitienė

Lietuvos istorijos institutas / Lithuanian Institute of History, Vilnius, Lithuania

Jonathan Friedman

Kalifornijos universitetas / University of California, San Diego, USA

Neringa Klumbytė

Majamio universitetas / Miami University, Ohio, USA

Orvar Löfgren

Lundo universitetas / Lund University, Sweden

Jonas Mardosa

Lietuvos edukologijos universitetas / Lithuanian University of Educational Sciences, Vilnius, Lithuania

Žilvytis Šaknys

Lietuvos istorijos institutas / Lithuanian Institute of History, Vilnius, Lithuania

REDAKCIŅĖS KOLEGIJOS SEKRETORĖ / EDITORIAL ASSISTANT

Danguolė Svidinskaitė

Lietuvos istorijos institutas / Lithuanian Institute of History, Vilnius, Lithuania

Leidyklos adresas / Address of the Publisher: Redakcinės kolegijos kontaktai / Editorial inquiries:
Lietuvos istorijos institutas Tel. / Phone: + 370 5 262 9410
Kražių g. 5 El. paštas / E-mail: etnolog@istorija.lt
LT-01108 Vilnius vytis.cubrinskas@vdu.lt
<www.istorija.lt>

Žurnalas registruotas / The Journal indexed in:
European Reference Index for the Humanities (ERIH)
EBSCO Publishing: Academic Search Complete, Humanities International Complete,
SocINDEX with Full Text
Modern Language Association (MLA) International Bibliography

Leidybą finansavo Lietuvos mokslo taryba pagal Valstybinę lituanistinių tyrimų ir sklaidos 2016–2024 metų programą (Sutartis Nr. LIP-078/2016)

TURINYS / CONTENTS

Pratarmė (<i>Neringa Klumbytė, Kristina Šliavaitė</i>)	5
Editorial (<i>Neringa Klumbytė, Kristina Šliavaitė</i>)	6

Straipsniai / Articles

Nekasdieniškos kasdienybės: visuomenė, istorija ir galia / The Extraordinary Everyday: Society, History and Power

Neringa Klumbytė, Kristina Šliavaitė

Įvadas. Nekasdieniškos kasdienybės: visuomenė, istorija ir galia	7

Tomas Vaiseta

„Kaip būk tai yra atskira valstybė“: ką reiškia būti sovietinėje psichiatrijos ligoninėje?	13
‘Like in a Separate State’: What Did it Mean to be Hospitalised in a Soviet Psychiatric Hospital? Summary	39

Neringa Klumbytė

Laiškų institucija ir kritinis pilietiškumas satyros ir humoro žurnale „Šluota“	43
The Institution of Complaints and Critical Citizenship in the Humour Journal ‘The Broom’. Summary	75

Rima Praspaliauskienė

Įvokelinti gyvenimai: sveikatos priežiūros praktika Lietuvoje	77
Enveloped Lives: Practising Health and Care in Lithuania. Summary	96

Kristina Šliavaitė

Dovanos mokytojams Lietuvos mokyklų bendruomenėse: tarp bendruomeniškumo kūrimo ir mainų	99
Gift-Giving at State Schools in Lithuania: Between Community Building and Economic Exchange. Summary	122

Mykolė Lukošienė

Ekologinis pažeidžiamumas ir kasdienės patirtys pamario krašto užliejamose teritorijose	125
Ecological Vulnerability and Everyday Experiences in the Pamarys Flooded Area. Summary	149

Maryna Bazylevych, Brittany Anderson

„Norėčiau patirt staigmeną... ką nors nesuplanuoto.“ Ukrainos jaunimo vilties vizijos.....	153
‘I Would Like to Have a Surprise ... Something Unplanned.’ Imaginaries of Hope among Young People in Ukraine. Summary	171

Fabio Mattioli

- Klasė ir kasdienybė: Makedonijos darbininkų atvejis 173
 Daily Life and Class among Macedonian Workers. Summary 190

Elana Resnick

- Protest and the Practice of Normal Life in Bulgaria 193
 Protestas ir normalaus gyvenimo praktika Bulgarijoje. Santrauka 212

Recenzijos ir apžvalgos / Reviews

- Gediminas Lankauskas. The Land of Weddings and Rain: Nation and Modernity in Post-Socialist Lithuania (*Neringa Klumbytė*) 215
 Monika Frėjutė-Rakauskienė, Andrius Marcinkevičius, Kristina Šliavaitė, Irena Šutinienė. Etniškumas ir identitetai Pietryčių Lietuvoje: raiška, veiksniai ir kontekstai (*Dovilė Budrytė*) 219
 Rasa Paukštytė-Šaknienė, Jonas Mardosa, Žilvytis Šaknys, Irma Šidiškienė. Šventės šiuolaikinėje vilniečių šeimoje (*Laima Anglickienė*) 222
 Skaidrė Urbonienė. Religinė liaudies skulptūra Lietuvoje XIX a. – XX a. I pusėje (*Jonas Mardosa*) 225

Konferencijos / Conferences

- Ritualinių metų darbo grupės pranešimai XIII SIEF simpoziume (*Žilvytis Šaknys*) 231
 Trečioji Balkanų ir Baltijos etnologų konferencija (*Žilvytis Šaknys*) 232
 Tarptautinė konferencija „Skirtys ir bendrumai“ (*Viktorija Serbentienė*) 235
 Etnologijos doktorantų konferencija VERITAS ETHNOLOGICA (*Jonas Tilvikas, Audronė Daraškevičienė*) 237

Sukaktys / Anniversaries

- Irenai Reginai Merkienei – 80 (*Žilvytis Šaknys*) 241

Recenzijos ir apžvalgos

Gediminas Lankauskas. **The Land of Weddings and Rain: Nation and Modernity in Post-Socialist Lithuania.** Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press, 2015. 317 p.: iliustr.

Gediminas Lankauskas savo knygoje *Vestuvių ir lietaus šalis: tauta ir modernybė posovietinėje Lietuvoje* analizuoja tautos kūrimo ir modernizacijos tendencijas, atsiskleidžiančias per vestuvių ritualą. Lankauskas kvestionuoja antropologų prielaidas, kad ritualas turi mažai ką bendra su dabartiniais globalios modernybės procesais (p. 31). Pasirinkdamas tradicinį antropologijos objektą autorius tiria svarbius posovietinės visuomenės procesus: *lietuviybės* patvirtinimą ritualo kontekste, posovietinę modernizaciją ir socialinę kaitą, religijos ir sekularizacijos dinamiką, ritualo ir tapatybių santykį su erdve ir laiku bei vartojimu. 1998 m. tyrimo metu, anot Lankausko, modernybė ir tautiškumas buvo populiarios temos kasdienėje kalboje, politinėje retorikoje, reklamose, vartojimo ir religijos srityse, taip pat kitose socialinio gyvenimo erdvėse (p. 17). Svarbus knygos metodologinis ir teorinis indėlis yra kaitos, analizuojamos per skirtingų modernizacijų plėtrą, analizę; kaitos tyrimai yra vienas iš sudėtingų iššūkių antropologijoje, reikalaujančių gilių visuomeninių ir istorinių procesų žinių ir longitudinalių (ilgo laikotarpio) studijų.

Knyga remiasi etnografiniu 14 mėnesių tyrimu, atliktu Vilniuje nuo 1998 m. liepos iki 1999 m. rugsėjo bei keliais papildomais tyrimo etapais tarp 2005 m. ir 2011 m. Stu-

dijų objektas – miesto vidurinė klasė. Tyrimo metu autorius dalyvavo vienuolikoje vestuvių, taip pat peržiūrėjo dvidešimties mėgėjiškų vestuvių vaizdo įrašų, analizavo nuotraukas, atliko interviu su draugais, pažįstamais, vestuvių salonų darbuotojais, kunigais, mokslininkais ir administratoriais.

Kaip C. Geertzo ir V. Turnerio simboliškos interpretacinės antropologijos studijoje, kuriomis remiasi autorius, ir Lankausko knygoje matome vestuvių dramos pasaulį. Knyga yra nuosekliai kontekstualizuota, tai nuodugni įvykio studija, kurioje žmonės yra vestuvių dramos dalyviai, jų veiksmai ir mintys yra pajungti vestuvių supratimui, o jų pačių kasdienybės pasaulis už ritualo ribų lieka beveik nepažįstamas. Lietuvių vestuvininkai, kaip Geertzo Bali gyventojai, iš naujo patvirtina save, perkuria savo sociokultūrinių veikslių modelius: pakardami piršlį, dainuodami dainas, pindami rūtų vainikėlį ar gerdami degtinę jie patvirtina savo *lietuviybę*. Lankauskas poetiškai pažymi: „Vestuvės yra tauta / posovietinė Lietuva, įveiksminta dramatiškame vedybiniame spektaklyje“ (p. 239). Kitaip nei Geertzo studijoje, kur kaitos nėra, autorius susieja lietuviybę su modernizacija, sovietinės tautos perkūrimu į europinę. Nors skirtingų modernybių ribos yra sąlygiškos, išskirdamas modernybes, autorius seka savo informantais, kurie suvokia save tarp sovietinės atsilikusios praeities ir į ateitį nukreiptos Vakarų modernybės.

Modernybė, pažymi Lankauskas, sekdamas Anna Tsing, sukuria trintį (*friction*) „keistas, nelygias, nestabilias ir kūrybiškas santykio savybes tarp skirtingumu“ (Tsing 2005: 4, cituota iš Lankauskas

2015: 6). Modernybė egzistuoja įvairiomis apraiškomis, turi skirtingas reikšmes. Lankauskas teigia, jog galima kalbėti apie tarpukario ar sovietinę modernybę. Lietuviškumas egzistuoja kaip tam tikrų vaizdinių, artefaktų ir veiksnių kolekcija, dažnai įvardinama kaip „mūsų“ (p. 15). Autorius įvadinėje dalyje pažymi, kad tauta (*the nation*) nėra monologas, net ne dialogas, ji egzistuoja kakofoniniame poliloge, kuriame skirtingi ir konfliktuojantys naratyvai konkuruoja būti išgirsti ir konsensusas yra retai kada pasiekiamas. Apie tokį polilogą užsimenama ir analizėje: sužinome apie alternatyvias vestuves informantų diskurse, apie mafijozus, sovietinius laikus ir limuzinų vestuves.

Knyga kontekstualizuoja vestuves bendruose sociokultūriniuose procesuose, kurie rezonuoja su kitais Rytų Europos ir posovietinės erdvės tyrimais: informantai kritikuoja ir ciniškai žiūri į valdžią, „tikrą“ ir „gryną“ lietuviškumą supriešina su modernizacija (p. 23). Lankauskas teigia, jog vestuvėse informantai pateikė tautinės bendruomenės įsivaizdavimą ir kritikavo modernizuojančią valstybę, kuri buvo suvokiama kaip bankrutavusi socioekonomiškai, politiškai ir moraliai. Informantai taip pat kritikavo pačius lietuvius dėl tautinės bendrystės erozijos ir silpnėjančio patriotiškumo (p. 24). Žmonės kalbėjo apie netikrumą, netvarką ir „balaganą“ (p. 25), diskursą, sutinkamą ir kitose posovietinėse šalyse, ypač pirmajame dešimtmetyje po Sovietų Sąjungos sugriuvimo (žr. Nazpary Joma. 2002. *Post-Soviet Chaos: Violence and Dispossession in Kazakhstan*. London: Pluto Press; Ries Nancy. 1997. *Russian Talk: Culture and Conversation during Perestroika*. Ithaca, NY: Cornell University Press).

Knygoje analizuojami skirtingi vestuvių ritualo lygmenys: istorinis, kai vestuvės sovietinėje Lietuvoje buvo sukurtos kaip sekuliarus ritualas; tradicinis, kurio metu vestuviniškai stengiasi sukurti ves-

tuves, įtvirtintas į lietuviškas tradicijas; religinis, kai religija pakeičia nuasmenintą oficialų valstybinį ritualą ir papildo vestuves dvasingumu; laiko ir erdvės, kuriuose informantai formuoja save tam tikrų istorinių erdvių ir lietuviškumo kontekste; taip pat vartojimo, kuris apima modernizaciją ir tradiciją suteikdamas plotmę *lietuvybei* formuotis prie vestuvių stalo ir materialinės kultūros kontekste.

Pirmame skyriuje pateikta išsami ir įdomi analizė, kaip sovietiniu laikotarpiu vestuvės buvo perkurtos į sovietinį sekuliarų ritualą, per kurį buvo perteikiamos marksistinės-lenininės idėjos (p. 52). Lankauskas peržvelgia sovietinį vedybų institucijos susiformavimą, pajungtą sovietinės šeimos institucijos sukūrimui ir ideologiniam darbui. Vedybų ceremonija sovietmečiu apėmė asmenines atsakomybes ir besituokiančiųjų pareigas sovietinei valstybei (p. 53). Vedybų ritualams buvo suteikta sovietinė estetika, o besituokiantiems buvo skiriama materialinių gėrybių, kurių sovietinėje Lietuvoje buvo sunku įsigyti (p. 54). Lankauskas aprašo įdomų atvejį, kai jo informantė Angelė, būdama universiteto studente, padavė pareiškimą tuoktis su savo draugu, nes norėjo gauti *deficity* (retų prekių) pagal vestuvių talonus. Po to jie dar nusprendė ir susituokti, kad gautų dar ir povestuvinius talonus. Susituokę abu nugyveno tris dešimtmečius (p. 63–64).

Pirmame ir trečiame skyriuose analizuojamos katalikiškos vedybų ceremonijos. Sovietmečiu kai kurie besituokiantieji įtraukdavo į savo vestuves valstybei nepriimtinas katalikiškas apeigas, taip pat įvairias tradicijas, kaip „samizdato“ (jų pačių kurtus ir leistus) vestuvių laikraštėlius, kuriuose kvestionavo valstybės primestas nepriimtinas praktikas ir komunistinę propagandą (p. 54). Vestuvių ceremonijos dažnai įtraukdavo oficialias vestuves Civilinės metrikacijos skyriuje

ir neoficialias – bažnyčioje. Lankauskas teigia, jog tokios vestuvės buvo „dvigubo veiksmo“ (*doubedo*) pavyzdys: „komunistams ir Dievui“. Šią analitinę kategoriją autorius ima vartoti aptardamas dvigubo elgesio atvejus: vienu atveju, viešus bei sankcionuotus ir, kitu atveju, privačius bei nesankcionuotus valstybės (žr. p. 70). Posovietiniu laikotarpiu net būdami nerealingi vestuvininkai norėdavo dalyvauti katalikiškose apeigose taip sakralizuodami vestuvių patirtis, susisiedami vestuves su katalikiška tautine praeitimi, atsiribodami nuo nuvertėjusio socializmo ir kvestionuodami Vakarų modernybę.

Antrame skyriuje analizuojama vestuvių tradicija aptariant dalyvius, diskursus ir įvaizdžius, susijusius su vestuvėmis. Tradicija informantams tapdavo tikra – autentiška ir teisėta, – jei būdavo galima patvirtinti jos tęstinumą laike ir istorijoje, sąsajas su senove ir tautos istorija (p. 78). Būsimi vestuvininkai netgi traukdavo į kaimus, kur tikėdavosi surasti autentiškas vestuvių tradicijas. Pagarba tradicijai buvo svarbus moralinis ir pilietinis veiksnys, susijęs su lietuviškumu (p. 79). Tradicija buvo puoselėjama kaip tautinės savivokos ir tapatybės resursas (p. 49). Per tradicinius vestuvių ritualus ir veiksmus, piršlio korimą ar dainas vestuvininkai įsivaizduodavo savo tautą (*the nation*), taip pat artikuluodavo ir kvestionuodavo posocialistinius pasikeitimus (p. 110–111).

Ketvirtame skyriuje analizuojamas vestuvių santykis su tam tikromis svarbiomis Vilniaus vietomis, kurios siejasi su istorinėmis ir socialinėmis bei moralinėmis vertybėmis. Tyrimo metu jaunieji aplankydamo Vilniaus senamiestį, o naujieji rajonai nebuvo laikomi reikšmingi vestuvių vyksmui, nors dauguma vestuvių ir prasidėdavo naujuosiuose rajonuose (p. 185–186). „Eidami per senamiestį, nuotaka ir jaunikis pasirodydavo kaip moteris ir vyras, kaip sutuoktiniai, Vilniaus piliečiai,

lietuviai ir europiečiai“, – teigia autorius (p. 186). Kelionė per istorines vietas patvirtina tautinį identitetą, modernybės patirtys susiejamos su savojo kaip pasaulio gyventojų „aš“ (p. 49).

Penktame skyriuje analizuojamos vartojimo praktikos. Tyrimas analizuoja degtinės, šakočio ir bananų simbolinę reikšmę vestuvėse, taip pat jų santykį su tradicija. Šiame skyriuje taip pat gilinamasi į vestuvių dovanas, mašinas ir mėgėjiškas vaizdo kameras, kurios buvo siejamos su Vakaraais ir Europa (p. 50). Kartu tai yra skyrius, kurio etnografinės detalės dabartiniu laikotarpiu yra sunkiai atpažįstamos, jei skaitytojai neprisimena to laikotarpio. Skaitydami apie kioskus su bananais, *merusus*, *mobiliakus*, *naujalietuvius*, *videokameras* ir *mafijozus*, galime įvertinti, kiek viskas yra pasikeitę per palyginti trumpą dvidešimties metų laikotarpį.

Knyga yra svarbus besikeičiančių socialinių procesų dokumentas. Pačios vestuvės, aprašytos *Vestuvių ir lietaus šalyje* yra daugiau praeities ritualas, ypač urbanistiniame Vilniaus vidurinėsios klasės kontekste, kurią tyrinėjo Lankauskas. Pasikeitęs pasaulis kuria distanciją tarp skaitytojo ir informantų, neatpažinimą, o gal net nuostabą, kurią stiprina „etnografinės dabarties“ (knygoje viskas vyksta dabar) stilius ir nuotraukos be datų, iliustruojančios buvusią europinės modernybės siekiamybę (žr. nuotrauką „Ėjimas į Europą“, p. 8; „Is Europe your new redeemer?“ [anglišką užrašas ant sienos pačioje nuotraukoje], p. 10).

Nors Gediminas Lankauskas galėtų būti vadinamas vietiniu antropologu (*native anthropologist*, *anthropology at home*, žr. diskusiją knygoje p. 42–48), kadangi yra gimęs ir augeęs Lietuvoje, knyga mus taip pat skatina susimąstyti, kiek ši kategorija tebėra svarbi pačioje sociokultūrinėje antropologijoje. Tirdamas vestuvių ritualus, Lankauskas ne tik nebuvo pažįstamas su

vestuvininkų papročiais, bet ir nelengvai pateko į patį tyrimų lauką, galų gale tapo vestuvių filmuotoju ar fotografu, prisiėmė vaidmenį, kuris tiko vestuvininkams, kritiškai žiūrintiems į jauno vyro sprendimą studijuoti vestuvių papročius. „Vietišku mas“, kaip parodo Lankausko studija, yra visada sąlygiškas. Net ir pažįstamoje visuomenėje visada esi kažkiek svetimas, tokiu būdu galintis, kaip siūlo antropologinių tyrimų nuorodos, išlikti nešališku stebėtoju. Savo informantų jis buvo laikomas ir „užsieniečiu“, „vakariečiu“ ar „emigrantu“ (p. 43). Lankauskas rašo, sekdamas Kirin Narayan (Narayan 1993: 682), jog „pats būdas tyrinėti tai, kas kitiems atrodo savaime suprantama realybė, sukuria nelengvą distanciją“ (p. 42).

Vestuvės studijoje susiejamos su lietaus simboliu. Autorius pažymi, jog skūstis gyvenimu (*lament*) yra taip populiaru Lietuvoje, kad net ir per vestuves žmonės kalba apie įvairius sunkumus posovietiniu laikotarpiu (p. 37). Ašarų liejimas liūdnuose ir savigraužos kupinuose skunduose siejasi su lietumi (p. 37). „Čia Lietuva, čia lietus lyja“ (sic), yra kaip tautinis burtažodis, rašo Lankauskas, kurį jis girdėjo daug kartų savo tyrimo metu, kuris paprastai išreikšdavo skundus dėl susiklosčiusių aplinkybių (p. 37). Knygoje pasikartoja lietaus motyvas, viena pagrindinių metaforų, išreiškiančių resignaciją, apatiškumą ir egzistencinėje aklavietėje esančiųjų jausmus prieš matomas ir nematomas jėgas, le-

miančias individų ir tautos likimus (p. 37). Lietus, anot Lankausko, buvo egzistencinė idioma, esminė kategorija vietinėje ontologijoje, kuri, teigiama sekant Geertzu (Geertz 1973), apibrėžė tautos dispozicijas, nuotaikas, ir motyvacias (p. 37–38).

Į vienerias vestuves, Vidos ir Vygando, vadinamas tipiškomis vidurinėsios klasės miestiečių vestuvėmis, knygoje sugrįžtama kiekviename skyriuje. Jų vestuvės ir istorija praturtina knygą, jos susieja skirtingas temas ir įtraukia skaitytoją į patį vestuvių procesą. Su Vida autorius susitiko devyneri metai po jos vestuvių, 2008 m. Jie ėjo tuo pačiu keliu, kuriuo vestuvininkai ėjo jų vestuvių dieną. Vida turėjo penkerių metų sūnų Lauryną, jos vyras Vygandas buvo Airijoje, dirbo statybose. Vygando spaudos verslas nepasisėkė, jis išėjo iš savo tardytojo darbo policijoje, trumpai dirbo naudotų mašinų pardavėju. Nepatenkintas savo gyvenimu Vygandas pradėjo gerti ir netgi bandė nusižudyti. Airija jam suteikė galimybę užsidirbti ir padėti šeimai. Vida dirbo banke asistente, iš savo atlyginimo ji vos galėjo susimokėti už savo dviejų kambarių butą, kuriame gyveno su Laurynu. Jų ir kitų vestuvininkų povestuvinė istorija gražiai ir poetiškai užbaigia knygą. Pačioje pabaigoje autorius stovi Vilniuje ant Mindaugo tilto ir, imant lyti lietui, žiūri į vestuvininkų pakabintas spynas. Nuotraukoje matyti spyna su užrašu „...ir gyveno ilgai ir laimingai“.

Neringa Klumbytė
Majamio universitetas